

ENVÂRÜ'L HİKEM VE Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLELER ÜZERİNE

Kader TÜNGÜÇ ÇELİK*

Özet

Bu makalede, Özbekistan İlimler Akademisi, Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, 11876 numarada kayıtlı olan “Envârü'l-Hikem” adlı eserde geçen *ki*'li birleşik cümleler incelenmiştir. Doğu Türkçesiyle 16-17. yüzyıllar arasında kaleme alındığı ve Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemine ait olduğu tespit edilen bu mensur eser, toplam 165 hikmetten oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle eserin kısa bir tanıtımına, dil özelliklerine ve anlatımın somutlaştırılması için başvurulan ifadelere yer verilmiş; daha sonra ayrıntılı bir şekilde *ki*'li birleşik cümleler incelenmiştir. Bu cümleler; yardımcı cümlenin/cümlelerin ana cümle içerisindeki durumuna göre sınıflandırılmış ve yardımcı cümlenin/cümlelerin ana cümlenin doğrudan bir ögesi olduğu örneklerde tercih edilen “kip ekleri”ne dikkat çekilmiştir. Tanım ve açıklama cümlelerinde gereklilik ifadesinin kullanımı neticesinde karşımıza çıkan *kerek ki*'li yapılar ise ele alınan bir diğer konudur.

Anahtar Kelimeler: *ki*'li birleşik cümle, *kerek ki*, söz dizimi, Envârü'l-Hikem, didaktik üslup.

ON THE COMPOUND SENTENCES WITH *ki* IN ENVÂRÜ'L HİKEM

Abstract

The compound sentences with *ki* in the work “Envârü'l Hikem” registered at number 11876 in Uzbekistan Academy of Sciences Abu Reyhan Al-Biruni Orientalism Institute Manuscript Library are

* Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tunguckader@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3386-9015.

examined in this article. This prosaic work, which was written between 16th and 17th centuries with Eastern Turkish and belongs to the post-Classical period of Chagatai Turkish, consists of a total of 165 wisdoms. In the study, first of all, a brief introduction of the work, language features and expressions applied for the concretization of the narrative were included; then the compound sentences with *ki* were examined in detail. These sentences; classified according to the situation of the auxiliary sentence(s) in the main sentence and attention was drawn to the preferred modal suffixes in the examples where the auxiliary sentence(s) was a direct element of the main sentence. The structure with *kerek ki* as a result of the use of the expression of necessity in the description and explanation sentences is another issue which is examined.

Keywords: compound sentence with *ki*, *kerek ki*, syntax, Envârü'l-Hikem, didactic style.

Giriş

Bu çalışmada, Envârü'l-Hikem¹ adlı eserde bir üslup özelliği olarak görülen *ki'li* birleşik cümlelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Özbekistan İlimler Akademisi, Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, 11876 numarada kayıtlı olan Envârü'l-Hikem 165 hikmetten oluşan mensur bir eserdir. Talik yazı ile kaleme alınan eserin her sayfasında 9 satır bulunmaktadır. Toplam 45 varaktan oluşmaktadır. Eserde yazara, yazıldığı yer ve tarihe dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dil özellikleri ve söz varlığından yola çıkarak eserin, Doğu Türkçesiyle 16-17. yüzyıllar arasında yazıldığını, Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz.

Eserin ses ve şekil bilgisi özellikleri:

1. Eser esas itibarıyla harekeli bir metin olmamasına rağmen bazı kelimeler harekeli yazılmıştır: *ķutķarmak* (3a/8), *birkilse* (4b/7-8).

2. Klasik dönemde olumsuzluk eki -mA yalnızca mim+elif ile yazılırken metinde yalnızca mim harfiyle yazılmaktadır: *ķarama<a>ğay* (3b/7), *ķalm<a>ğay* (3b/8).

3. Eski Oğuz Türkçesinin etkisiyle yer yer yuvarlaklaşmalar görülür: *bi-lünür* (18b/9), *alınur* (35b/2) *taşlanur* (35b/3). Ayrıca düzleşme ve yuvarlaklaşmada imla ikiliği söz konusudur: *yeteşer* (24b/8), *yeteşür* (25a/1).

¹ Eser, inceleme-metin-Türkiye Türkçesi aktarımı-dizin ve tıpkıbasım olarak tarafımızca yayımlanacaktır.

4. Ek uyumsuzluğu örnekleri mevcuttur: edebliğin **ادب لیغری** (32a/1), edebliği **ادب لیگی** (32a/4) keymak **کھنجا** (42a/9) ısığlığı **اسیگی** (19a/7) otge **اوت گه** (19a/9).

5. Belirtisiz isim tamlamalarında üçüncü tekil şahıs iyelik eki genellikle kullanılmamaktadır: haq yol<ı>ğa **حق یولغا** (3b/9).

6. İlgi durumu eki ve ayrılma durumu eki nöbetleşmesi söz konusudur: hatunların emîn bolmak **خاتونلارنئین بولماق** (26b/4).

7. Ayrılma durumu eki yönelme durumu eki görevinde kullanılmaktadır: ‘aceb a:ndağ kişidin **عجب آنراغ کیشیدین** (29b/2).

8. Eserde Türkçe söz varlığı azımsanmayacak derecededir. Tasavvuf terimleri doğrudan Arapça olarak verilirken açıklama bölümlerinde Türkçe sözcükler kullanılmıştır. İsimden ziyade Türkçe fiil tercihi öne çıkmaktadır: *ayt-, bala, bar, bille, bol-, bölek, ikev, qarıgan, kit-, koşul-, orun, ötker-, tart-, tégür-, til, tüzet-, uşla-, yaşşı, yavuk, yığ-* ...

Tasavvufi-didaktik bir eser olan Envârü'l-Hikem’de *sufi, zahit, pir-i kâmil, derviş, arif, salik, fakir, melametî, civanmert, bedbaht ihlas, fütüvvet, tecrit* gibi terimlerin tanımına yer verilir. Yazılış amacına uygun olarak öğrenmeyi kolaylaştıran ve anlatımı etkileyici kılan anlam olaylarına yer verilmiştir. Metafor ve benzetmelere başvurulmuş; karşıtlıklardan yararlanılarak karşılaştırmalar yapılmış ve kalıp ifadeler kullanılmıştır:

Şüfi andağ yerdür ki yaşşı ve yaman basar ve bir bulutdur kim neme-sege sâye salur ve bir yamğurdur ki hemeni suwğarur. (9a/7-9b/1) “Sufi, iyi ve kötünün bastığı yerdir. Her şeye gölge düşüren bir bulut ve her şeyi sulayan yağmurdur.” (METAFOR)

Resm-i ma’rifetler güiyâ yaznı yamğurıdır ki ne bîmârğa şifâlık yeter ve ne teşne sîrâb kılar. (9b/1-3) “Marifetler alameti güya ne hastaya şifa veren ne de susuzu suya kandıran yaz yağmurdur.” (METAFOR)

‘Âlim câhilni tanıydur ki ‘âlim hem bir vaqtde câhil idi. Câhil ‘âlimni tanumaydur zıra ki hergîz ‘âlim bolmağan érdi. (32/a5-8) “Âlim kendisi de bir zamanlar cahil olduğu için cahili tanıır. Cahil (ise) hiçbir zaman âlim olmadığı için âlimi tanımaz.” (KARŞITLIK - KARŞILAŞTIRMA)

Zâhirniñ ârâyişi bâtınniñ yamanlığını şalâhğa keltüre’lmes. Mişl-i zehrlük reyhân-ki şunça hüsñ ü leţâfet birle zararî bar cihetidin heme yaman ve merdüddur. (36B/4-9) “Zahirin süsü bātınnı kötülüğünü düzeltemez; tıpkı zehirli reyhanın onca güzellik ve zarafetine rağmen zararı olduğu için tamamıyla kötü olması ve reddedilmesi gibidir.” (BENZETME)

Köçük âşnâsı itegin tişlemes ve mest téve su, ot bergüçi kişige kaşd kılmas. Ammâ le'ım ve hâsid her kaçça ki anıñ haqqıda yahşılık kılşan vaqtı-ki dost tapsa her yamanlık ki téğüre a:lmasa ayamas. (34b/3-8)
 “Deve yavrusu tanıdığının eteğini dişlemez; sarhoş deve, su ve ot veren kişiye saldırmaz. Ama cimri ve haset kişi dost olduğunda kendisine iyilik yapsan da kötülük yapmaktan hiçbir zaman kendini alıkoyamaz.”
 (BENZETME)

Dür tapğan kişi ‘Dür taptım.’ démes ve a:ltun tofrağda yatsa hem çürümes. (44a/5-7) “İnci bulan kişi ‘İnci buldum.’ demez. Altın toprakta yatsa da çürümez.” (KALIP İFADE)

Eserde tanımlama yapılırken tüm anlam ayırt ediciler göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamsal farklar derecelendirme yoluyla aktarılmıştır. Tanımlama ve açıklama cümlelerinin genelinde *ki'li* yapıların kullanımı öne çıkmaktadır.

Merdüm tört kısmdur: Biri le'ım ki ne özi yer ve ne birevge berür, ikinci bañıl ki özi yer velikın birevge bermes, üçünçi sañı ki özi hem yer birevge hem berür, törtünçi kerım ki özi yemes birevge berür. (34a/1-7)
 “İnsan dört türdür: Biri pinti; ki, ne kendi yer ne de başkasına verir; ikinci cimri; ki, kendi yer; fakat, başkasına vermez, üçüncü cömert; ki, kendi yer başkasına da verir; dördüncü kerim; ki, kendi yemez başkasına verir.”

Kişide bulunması gereken vasıfların belirtilmesinde ise gereklilikler üzerine kurulu yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu gereklilikler *kerek kim/ki'li* birleşik cümlelerle ifade edilmiştir.

Derviş kerek ki girişâr bolğan kişilerni serzeniş kılmağay ve olarğa rahm u şefkat birle du 'ā kılğay şāyed ki Hüdāy- te 'ālā olarnı hem dūnyā girişârlıgıdn kutkarğay. (30a/1-6) “Derviş, (dünya) esir(i) olan kişilere serzeniş etmemeli, onlara Hüdayteala'nın onları dünya esirliğinden kurtarmaları için merhamet ve şefkatle dua etmelidir.”

Hitap edilen kitle ile doğrudan ilgili olan anlatım tarzı cümlelerin kuruluşuna da etki etmiştir. Metnin kurgusunda hem terim tanımlamalarında hem de gerekliliklerin ifade edilmesinde baştan sona *kim/ki'li* birleşik cümlelerin sistematiği hissedilmekte ve bu da metinde üslup özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bir bakıma paralel yapıdaki cümlelerle ahenk sağlanmakta ve anlam bilimsel özelliklerle birlikte öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir metot uygulanmaktadır. Eserde geçen *kim/ki'li* birleşik cümleleri değerlendirmeden önce Türkçede 8. yüzyıldan bu yana kullanılan bu yapılar hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır.

1. kim/ki'li Birleşik Cümleler

Türkçede *kim/ki'li* birleşik cümlelerin ilk basit örneklerini Hint-Avrupa dillerinden olan Sanskritçenin etkisiyle Eski Uygur Türkçesi döneminde görürüz. Tekin, Türkçede *kim/ki'li* birleşik cümlelerin kullanılmaya başlanması hakkında şu açıklamayı yapar:

Uygurlar, Tarım'da yerleşik medeniyete geçince bu medeniyetin gerektirdiği çok yönlü ve değişik fikir cereyanlarını benimsemişler ve devrin kültür hayatına gerek tercüme yoluyla gerekse telif eserlerle aktif bir şekilde katılmışlardır. Bu suretle, Bozkır Türkçesinin kısır ifade yeteneği zaruri olarak güçleniyor ve bir ana düşüncüyü türlü yönlerden tanımlayan unsurların birer cümle hâline getirilmesiyle Türk dili, tarihinde ilk defa büyük bir oluşma çağına giriyordur (Tekin, 1992, s. 112).

Kim/ki'li birleşik cümlelerin tercümenin etkisiyle ortaya çıkmış olduğu yönünde ortak bir görüş bulunmaktadır. Tercümelere ödünç alınan zamirli birleşik cümle yapıları (relative clause), Türkçe söz varlığından alınan kim, kayu, ne gibi soru zamirleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bağlama görevinde kullanılan sözcüklerin tıpkı bugünkü İngilizcede de devam eden ve soru zamirleriyle kurulmuş cümle yapısına benzemesi bu yapının Hint-Avrupa dillerinin birinden (Hintçe, Toharca, Soğdca) ödünçlenmiş olduğunu göstermektedir (Nalbant, 2015, s. 48).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise Kutadgu Bilig başta olmak üzere, Atebetü'l Hakâyık ve özellikle Kur'an tercümelerinde *kim'li* birleşik cümlelerde dikkat çekici bir artış söz konusudur (Nalbant, 2015, s. 48). Doğu Türkçesinde de bu yapıların kullanımı devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemleri metinlerinde özellikle de çeviri metinlerde kullanılan *ki'li* cümlelerin kullanım sıklığı Cumhuriyet Dönemi'nde azalmıştır (Özmen, 2013, s. 160).

Korkmaz, *ki'li* birleşik cümleyi “ana cümle ile bunu izleyen yardımcı cümlelerin Farsçadan alınan *ki* bağlacı veya bağlama görevindeki *kim* zamiri ile birbirine bağlanması” olarak tanımlar. *Kim* bağlama zamiri genellikle tarihî devir metinlerinde yer alır Daha sonra *kim'in* yanı sıra, Türkçeye Farsçadan geçen *ki* bağlacı kullanılmıştır.² Son olarak da *kim* yerini tamamen *ki'ye* bırakmıştır (Korkmaz, 1994, s.103).

Ki'li birleşik cümle asıl fikri taşıyan bir ana cümle ve yardımcı cümle(ler) den meydana gelir. Yardımcı cümle(ler); ana cümlelerin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı ve zarfı veya ana cümledeki bu öğelerin tamlayanı olmaktadır.

² Bugün Türkçede kullanılan *ki'lerin* bir kısmı Türkçe asıllıdır ve Eski Türkçedeki “erki”den gelmektedir. “Erki”den gelen *ki'ler* bağlama değil kuvvetlendirme görevinde kullanılır ve söz dizimi karakteri bakımından Farsça asıllı *ki'lerden* farklıdır. Ayrıca *ki'li* birleşik cümle de kurmaz (Korkmaz, 1994).

Ki'li birleşik cümle yapılarında yardımcı cümle ister yükleme bağlı bulunsun isterse bir ögenin *açıklayıcısı/niteleyicisi* olsun her iki hâlde de ya ana cümle- nin yükleminden sonra yer almıştır ya da ana cümle- nin içinde bulunmaktadır (Tulum, 1978, s. 14-16).

Söz dizimi içindeki yerleri değişken olan yardımcı cümlelerin ana cüm- leden sonra bulunması Türkçenin söz dizimi kurallarına uygun değildir. Bi- lindiği gibi Türkçede ana unsur sonda bulunur. Ana cümle- nin başta, yardım- cı cümle- nin sonda olduğu sıralanışta Farsça etkisi görülmektedir (Karahan, 2010, s. 86).

Kim/ki'li birleşik cümlelerde, *kim/ki* kaldırılarak, *kim/ki'* den sonra ge- len yardımcı cümle, ana cümle- nin içine yerleştirildiğinde, diğer bir de- yişle, Türk söz dizimine çevrildiğinde, yardımcı cümle- nin yüklemine oluşturan çekimli fiil, genellikle fiilimsiye cümle- nin tamamı ise fiilimsi grubuna dönüşür. Yardımcı cümle, isim cümlesi ise yüklemdeki ek-fiil, fiilimsiye dönüşerek ol- yardımcı fiilin üzerine gelir (Özmen, 2013, s. 160).

Sonuç olarak, *kim/ki'li* birleşik cümle diğer araştırmacıların da belirttiği üzere, bir ana cümle ile bir veya birkaç yardımcı cümleden meydana gelmekte ve bu yardımcı cümle(ler) karşımıza iki şekilde çıkmaktadır:

- Yardımcı cümle(ler) ana cümle- nin ögelerinden birinin *açıklayıcısı/nitele- yicisi* konumundadır.

- Yardımcı cümle(ler) doğrudan ana cümle- nin bir ögesi konumundadır.

Makalemize konu olan Envârü'l-Hikem adlı eserde geçen cümlelerin ta- mamı incelenmiş olup gerek kullanım sıklığı gerekse sistematığı bakımından öne çıkan *kim/ki'li* birleşik cümleler fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Yardımcı cümle(ler)in ana cümle- nin doğrudan bir ögesi olduğu durumlarda ise söz dizimsel bağlamı oluşturan dil bilgisi ögelerinin kullanımına göre ayrı bir sınıflandırma yapılmıştır.

2. Envârü'l-Hikem'de Geçen Kim/ki'li Birleşik Cümleler

2.1. Kim/ki'li Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümle- nin Bir Öge- sinin Açıklayıcısı Olma Durumu

Ki'li birleşik cümlelerde, yardımcı cümle ile ana cümle arasında, anlam ve işlev olarak değişik ilişkiler vardır. *Ki* bağlacı, ana cümle ile yardım- cı cümleyi yapısal olarak bağlar. Bununla birlikte iki cümle arasında, anlam ve işlev ilişkisi olmasına, yardımcı cümle, ana cümle- nin metinde veya ifadede eksik olan bir yönünü, bir cümle ögesi gibi açıklamasına karşın, yardımcı cümle ana cümle- nin doğrudan doğruya bir ögesi de- ğildir. (Özmen, 2013, s. 161).

Bu yapılarda yardımcı cümle sıfat işlevindedir. Ana cümlenin çeşitli öğelerinin açıklayıcısı/niteleyicisi durumundadır.

2.1.1. Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlenin Yüklem İsminin Açıklayıcısı Olma Durumu

Bu kategorideki cümlelerde ana cümle, isim cümlesidir. Yardımcı cümle ise ana cümlenin yüklemindeki isim unsurunu açıklar. Ana cümlenin yüklemi bazı örneklerde -dur, -dür bildirme ekiyle karşımıza çıkarken bazılarında bu ek görülmez. Türkiye Türkçesine aktarılırken yardımcı cümle ana cümlenin yüklem ismine genellikle -an, -en sıfat-fiiliyle bağlanır. Aşağıdaki örneklerde, Türkiye Türkçesine aktarımlarında *ki*'nin korunma sebebi bu yapılarla sağlanan vurguyu göstermektedir.

- *Biri 'ilm ki riyāzetge salur tā anı mülāyim kıılır. (3b/3-4)*
“Birincisi ilimdir ki nefsi kırar (ve) onu mülayim yapar.”
- *İkinçi zıkrdür ki aña mūnis ve hem-dem bolur tā yalğuzlikde vahşet almas. (3b/4-5)*
“İkincisi zikirdir ki ona dost olur (ve) yalnızlıkta korku duymaz.”
- *Üçünçi perhizkārlıkdur ki anı tohtātguçıdır tā her nā-şāyeste işka karam<a>ğay. (3b/5-7)*
“Üçüncüsü perhizkārlıktır ki gereksiz her işe bakmaması için onu durdurur.”
- *Törtünçi yakındür ki aña merkeb ve süvāredür tā hem-rehlerdin kin kalm<a>ğay. (3b/7-8)*
“Dördüncüsü kesin bilgidir ki yoldaşlarından geride kalmaması için ona binek ve binicidir.”
- *Biri mevt-i ebyađ ki açlıgdur. (4a/4)*
“Birincisi beyaz ölüm ki açlıktır.”
- *İkinçi mevt-i esved ki şabr kıılmaqdur. (4a/5)*
“İkincisi siyah ölüm ki sabretmektir.”
- *Üçünçi mevt-i ađmer ki nefis hilāfın almaqdur. (4a/5-6)*
“Üçüncüsü kırmızı ölüm ki nefsi yalandan alıkoymaktadır.”
- *Törtünçi mevt-i ağzar ki yeni libāsdın eskige kanā‘at kıılmaqdur. (4a/6-7)*

“Dördüncüsü yeşil ölüm ki yeni kıyafet yerine eskiye kanaat etmektir.”

Yardımcı cümlelerin yüklem isminin açıklayıcılığına ana cümlede “**andağ**” ile işaret edildiği örnekler de mevcuttur:

- *Sâhib-i başîret a:ndağ kişidür ki hemîşe öziniñ ahvâl ve ef'âlîğa qarap ser-hesâb bolğay.* (11b/5-8)
“Basiret sahibi, daima kendi durumuna ve yaptıklarına bakarak kendisiyle hesaplaşan kişidir.”
- *Ĥired-mend andağ kişidür ki eger heme ‘âlem anıñ ĥuşûmetiğa tursalar anıñ hiç kim-ge ĥuşûmeti bolmağay.* (19b/8-20a/1)
“Akıllı, bütün âlem ona husumet duysa da hiç kimseye (karşı) husumeti olmayan kişidir.”

2.1.2. Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlelerin Öznesinin Açıklayıcısı Olma Durumu

Bu kategorideki cümlelerde *yardımcı cümle*, ana cümlelerin öznesinin *açıklayıcısı/niteleyicisi* işlevindedir. Ana cümlelerin yüklemi genellikle sonda bulunur. Türkçe söz dizimine en çok uyan örnekler bu kategoride yer alır.

Özne cümleleri, ana cümleye bağlanışları bakımından iki gruba ayrılır: Birinci grupta, bağlayıcı görevini gören *kim* ilgileme (aslında soru) zamiri özne, nesne, tümleç veya niteleyici olabilir. Ancak *kim* tek başına nadiren görülür, genellikle Farsça *ki* bağlama edatıyla birlikte *kim ki* şeklinde kullanılır. Manayı genelleştirmek için bağlayıcının başına *her* zamiri getirilir (Eckmann, 1959, s.31).

Eserde, *kim*'in tek başına kullanıldığı örnekler de bağlama edatıyla birlikte kullanıldığı örnekler de görülmektedir. Her iki yapıda da manayı genelleştirmek için cümlelerin başına “her zamiri” getirilmiştir.

- *Her kim ĥilmge ‘âdet kılsa uluğluğîğa yeteşer.* (24b/6-8)
“Yumuşak başlılığı huy edinen kişi ululuğa yetişir.”
- *Her kim yaman hem-nişîndin kaçsa yaĥşılarnıñ şöĥbetiğe ulanur.* (25a/1-3)
“Kötü arkadaştan uzak duran kişi iyilerin sohbetine dâhil olur.”
- *Her kim a:k saĥal kişiniñ kolın a:lsa a:k saĥalını kolîğa a:lur.* (39a/9-39b/1)
“Ak sakallı kişinin elini tutan kişi (kendi) ak sakalını eline alır.”

- Her **kim** öz nefisini muhtâç bolm<a>ğan ya'nî kereksiz neme-seğa kıoya berse kereklik nemeselerni zâyi' kıılır. (40b/6-9)
“Öz nefisini muhtaç olmadığı yani gereksiz şeye düşürüveren kişi gerekli şeylerini zayı eder.”
- Her söz **ki** zikrdin başkadır, lağvdur. (6b/2-3)
“Zikirden başka olan her söz beyhudedir.”
- Her hāmūşluk **ki** fikrdin özge bolsa sehvdür. (6b/3-4)
“Fikirden başka olan her suskunluk yanılıdır.”
- Her nazar **ki** 'ibretin bolm<a>sa lehvdür. (6b/4-5)
“İbret alınmayan her bakış avuntudur.”
- Her neme **kim** 'ibāretge ve tilge kélür; Hüdāy te'ālā'nıñ sırrı imesdür: (10a/5-6)
“Anlatılan ve dile gelen her şey Allah'ın sırrı değildir.”
- Her neme **kim** seniñ şıfatındur hādışdür. (10b/1-2)
“Senin sıfatın olan her şey sonradan zuhur etmiştir.”

2.1.3. Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlelerin Nesnesinin Açıklayıcısı Olma Durumu

Bu kategorideki cümlelerde yardımcı cümle(ler), ana cümlelerin nesnesinin açıklayıcısı/niteleyicisi işlevindedir. Ana cümlelerin yüklemi başta veya sonda bulunabilir.

- Her yamanlıg ki kolıñdın keledür düşmenge tégürme. (15b/7)
“Düşmana elinden gelen her kötülüğü yapma!”
- Her **kim** nefsin h'ārlasa Allāhu te'ālā ol-kışini 'aziz kıılır. (40b/9-41a/2)
“Nefsini aşağıda tutan kişiyi Allahuteala aziz tutar.”
- Her **kim** öz nefisini 'aziz tutsa ol-kışini Hüdāy tebārek ve te'āla ve takaddes h'ār kıılır. (41a/2-4)
“Öz nefisini aziz tutan kişiyi Hüdayteala aşağıda tutar.”

2.1.4. Yardımcı Cümle(ler)in Ana Cümlelerin Yer Tamlayıcısının Açıklayıcısı Olma Durumu

Bu kategorideki cümlelerde yardımcı cümle(ler), ana cümlelerin yer tamlayıcısının açıklayıcısı/niteleyicisi işlevindedir. Ana cümlelerin yüklemi başta veya sonda bulunabilir. Hem Türkçe hem de Farsça söz dizimine uyan örnekler bulunmaktadır.

- *Her dostluğ-**kim** Hüdâ-y-te 'âlâ için bolsa gârağ-ı dünyevî zarar tégüre'lmes.* (18b/4-6)
“Allah rızası için olan hiçbir dostluğa dünyevi arzular zarar veremez.”
- *Aceb a:ndağ kişidin **ki** öy ve eyvânlar binâ kılurlar ve tekellüff birle yaşarlar ve hasret birle taşlap kiterler.* (29b/2-5)
“Ev ve salonlar inşa edenlere ve zorluk içinde yaşayanlara ve hasretle def olup gidenlere şaşılır.”
- *Öz közi birle körgeñ hâldın **ki** igesi kaydağ hasret birle taşlap kitti 'ibret almaydur.* (29b/7-9)
“Kendi gözüyle gördüğü, sahibinin nasıl hasretle bırakıp gitmesinden ibret almaz.”

2.2. Kim/ki'li Birleşik Cümlelerde Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlelerin Doğrudan Bir Ögesi Olma Durumu

Bu yapılar da yardımcı cümle ana cümlelerin bir ögesi durumundadır. Yardımcı cümle, doğrudan doğruya ana cümlelerin yüklemine bağlıdır; yani cümlede ana hükmü taşıyan yüklem tamamlayıcı bir ögesi konumundadır. Burada asıl dikkat çeken husus söz dizimsel bağlamın oluşturulmasında kullanılan dil bilgisi öğeleridir. Envârü'l-Hikem'in yazarı, öğretme amacı güderek meydana getirdiği tanımlama ve açıklama cümlelerinde “kip ve şahıs ekleri”ni belirli bir düzende kullanmıştır. *Ki*'li birleşik cümlelerle vurgu ve ahenk yaratırken kullandığı “kip ve şahıs ekleri”yle okuyucuya aktarmak istediği benzer öğretileri benzer cümle kalıplarıyla aktarmıştır. Eserdeki cümlelerin geneli böyle bir düzenle kurulduğu için daha açık etkileyici bir anlatım ortaya çıkmıştır.

2.2.1. Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlelerin Yüklem İsmi Olma Durumu

Ki ya iki fiili, iki cümleyi veya bir isimle bir fiili, bir isim unsuru ile onun açıklaması olan bir cümleyi birbirine bağlar. Her iki hâlde de *ki*'den sonra gelen cümle yardımcı cümledir. *Ki* böylece kendinden önce gelen yardımcı cümleyi kendinden sonra gelen unsura bağlar. Kendisinden önce gelen unsur asıl unsur olup *ki*'den sonraki yardımcı cümle onun izahını teşkil eder. *Ki*'den önceki öge fiilse *ki* ana cümle ile yardımcı cümlelerin tam arasında bulunur. Bu birleşik cümlede ana cümle *ki*'den önce, yardımcı cümle *ki*'den sonra gelir. Bu kategorideki söz dizimi Türkçe cümle yapısına aykırıdır (Ergin, 2009, s. 405-406).

Bu kategoride, ana cümle yüklem ismi olarak *ol* işaret zamirinin yer aldığı örnekler yer almaktadır. Olumsuzlukla kullanıldığı örnek dışında (*ol imes ki*); tüm cümlelerde *ol* işaret zamirinden sonra -dur, -dür bildirme ekinin kullanıldığı görülür.

[... oldur ki ... fiil+ -Ar/-Ur (şahıs eki)]

- *Sa'ādet **oldur ki** kütulmağdur özlükdin Hüdā'nı tapmağ birle.* (8a/4-5)
“Saadet, Allah'ı bulmakla benliğinden kurtulmaktır.”
- *Şekāvet **oldur ki** özlükğa tutulmağdur ve hağdın kalmakdur.* (8a/5-7)
“Şekavet, benliğe tutulmak ve Hak'tan uzaklaşmaktır.”

[... oldur ki ... fiil+ -mas/-mes (şahıs eki)]

- *Mürīd-i mağbūl alāmeti **oldur ki** bī-gāne kişiler birle şöbet tuta almas.* (5a/7-8)
“Müridin makbulü yabancı kişilerle sohbet edemez.”

[... oldur ki ... fiil+ -gay /-gey (şahıs eki)]

- *Ekremü'l ekremīn **oldur kim** vaqtī-ki bir kişidin bir günehni keçürgen bolsa hergiz yana birevge ol günehni yüklemegey ve 'azāb kılmağay ki bul ol günehdür ki fulānīdin keçürülüp érdi.* (2b/2-6)
“Ekremü'l-ekremin bir kişinin günahını affettiğinde kesinlikle yine birine o günahı yüklememeli ve azap vermemelidir; çünkü bu başka birinin affedilmiş günahıdır.”
- *Fütüvvet **oldur ki** eger yār ve bürāderlerdin bir hilāf-ı tab' iş vāki' bolsa olarnı ma'zūr tutğay sin ve olar a:ndağ mu'āmele kılğay sin ki 'özr aytmakğa hācet bolmağay.* (7b/3-7)
“Fütüvvet, dost ve akrabalarından kötü bir davranış vuku bulduğunda onları mazur görmen ve onlara özür dilemeye gerek kalmayacak şekilde muamele etmendir.”
- *Dost-ı şādık **oldur ki** eger seniñ 'aybıñğa vākıf bolsa birkitkey ve hūneriñni fehmllese birini on kılıp halkğa körsetgey ve eger saña ihsān kılsa unuğay ve eger seniñ nef'iñ yétse usıdın çıkarmağay ve eger sendin bir hağā ötse ötkergey ve eger 'özr aytsañ kābūl kılğay.* (18a/3-18b/1)
“Sadık dost, senin aybını bildiğinde kimseye söylemeyen, hünerini anladığında biri on yapıp halka gösteren, sana iyilik ettiğinde unutan, senin bir faydan dokunduğunda aklından çıkarmanın, senden bir hata gördüğünde ve özür dilediğinde özrünü kabul eden kişidir.”

- *İsrâf **oldur ki** Hüday te'âlâ rızâsıdın özgege sarf bolğay.* (39a/2-4)

“İsraf, Hüdayteala'nın rızasından başkasına sarf edilendir.”

[... oldur ki ... fiil+ -gıl/-gil (şahıs eki)]

- *Merdlik **oldur ki** her kim saña yamanlıg kılsa ornığa yahşılık kılğıl ve her kim sendin üzülse aña ihsân kılğıl.* (12b/2-5)

“Mertlik, sana kötülük edene iyilik etmen ve senden dolayı üzülene yardım etmendir.”

[“... oldur ki ... fiil+ -sa/ -se +(şahıs eki)”]

- *Sâlik **oldur ki** Hâk yol<ı>ğa kirip Hâzret-i Hüdâvend kitâbın oñ kolığa alıp peygamber şallalâhu 'aleyhi ve 's-sellem sünnetlerini sol kol<ı>ğa a:lup iki çerâğnı ortasında yörüse.* (3b/8-4a/2)

“Salik, Hak yoluna girip Hazreti Hüdavend'in kitabını sağ eline, Peygamber aleyhi ve sellem'in sünnetlerini sol eline alıp iki ışığın ortasında yürüyen kişidir.”

- *Melâmetî **oldur ki** Hüdây te'âlâ işide halkdın bâk tutmasa ve endîşe kılmasa.* (5b/3-4)

“Melametî, Hüdayteala işinde halktan korkmayan ve endişe etmeyen kişidir.”

- *Zâhid **oldur ki** dünyâdın yüz ögürse(ñ)ve Hüdây-te'âlâ'nıñ bir kânığa kanâ'at kılıp râzî bolsa ve öz 'ameli miqdârıdın ziyâde sözlemese.* (5b/4-6)

“Zahid, dünyaya yüz çeviren ve Hüdayteala'nın bir cevherine kanaat edip razı olan ve kendi yaptıklarından fazlasını söylemeyen kişidir.”

- *Fakîr **oldur ki** hâmüşligi fikr birle bolsa ve sözlemegi zikr birle.* (6a/3-4)

“Fakir, suskunluğu fikir ile; konuşması zikir ile olandır.”

- *Cüvân-merd **oldur ki** âzârğa müstehak bolğan kişiğe âzâr bermese.* (8a/1-2) [8a/1]

“Civanmert, azarı hak eden kişiyi azarlamayandır.”

- *Âzâde **oldur ki** birevniñ âzâr bergenidin a:ğrınmasa.* (8a/2-3)

“Asil (kişi), birinin azarlamasından öfke duymayandır.”

- *Bedbaht **oldur ki** aña 'ilm berse 'amel bermese ve yahşılar şohbetiğa yol berse kabûl bermese.* (8a/7-9)

“Bedbaht ilim öğrenen, amel kılmayan ve iyilerin sohbetine gir-
meye izin verildiğinde kabul etmeyendir.”

- *‘Ārif **oldur ki** Allāhu te‘āla ol nemersedin fāriğ kılsa kim halk-
nın yahşı dégeni ve yaman dégenige karağay. (9b/4-7)*

“Arif, Allahuteala’nın halkın iyi ve kötü demesine bakmaktan
uzak tuttuğudur.”

- *Dervîşlik **oldur ki** birevniñ bir nemeresiğa köz salıp tama‘ kıl-
masay ve vaqtî-ki saña kéltürse yok dép men‘ kılmasay ve vaqtî-
ki a:lsay yemey ve içmey cem‘ kılmasay. (6b/5-9)*

“Dervişlik, birinin bir şeyine bakıp imrenmemen ve sana (bir
şey) getirildiğinde yok, diyerek reddetmemen ve aldığına ye-
meyerek ve içmeyerek biriktirmemendir.”

- *İhlâş **oldur ki** yahşı ‘amel kılsay Hüdāy-te‘ālā’dın sevāb tilesey
ve h‘āhlasay ki seni ol ‘amel bile yād kılsalar ve anıñ üçün seni
uluğ tutsalar. (7a/8-7b/2)*

“İhlas güzel amel kılman, Hüdayteala’dan sevap dilemen, o
amel ile anmalarını ve onun için yüceltmelerini istemendir.”

- *Taşavvuf **oldur ki** her nemerse kim başıñda bolsa қоysay ve her
neme kim қолуñда bolsa bersey ve her neme kim қазā ve қader-
din saña müteveccih bolsa kaçmasay. (7a/4-7)*

“Tasavvuf, başındakini bırakman, elindekini vermen ve kaza ve
kaderden olan her şey sana yöneldiğinde onlardan kaçmamandır.”

- *Tecrîd **oldur ki** köñlüñni gāfletdin mücerred kılsay ve nefsiñni
hevādın ve tiliñni lağvdın. (7b/7-9)*

“Tecrid, gönlünü gafletten, nefsini hevesten ve dilini boş laftan
alıkoymandır.”

[... ol imes ki ... fiil+ -sa/-se (şahıs eki)]

- *Melāmetī ol imes ki şerī‘at hilāfiğa iş kılsa ki her dem anı melā-
met kılsalar. (5b/1-2)*

“Melamefî, şeriata aykırı iş yapan ve bu sebeple her zaman ken-
dileri ayıplanan (kişi) değildir.”

2.2.2. Yardımcı Cümlelerin/Cümlelerin Ana Cümlelerin Zarfı Olma Du- rumu

Bu kategoride yer alan cümlelerde, yardımcı cümle ana cümlelerin zarfı
durumundadır. Yardımcı cümle, ana cümle yüklemine neden, ne zaman, ne
şekilde, hangi yolla yapıldığını gösterir.

Ana cümle zarfı durumunda bulunan ve fiilin zamanı ve çeşitli şartlarını göstererek onu çeşitli bakımlardan niteleyen yardımcı cümleler, yüklemeleri zarf-fiil şekline konmadan veya sıfat-fiil ve fiil ismi şekline konulup çekim edatlarına ve bazı hâl eklerine bağlanmadan bunların sahip oldukları anlamları hiçbir zaman taşıyamazlar. Çekimli fiil hâlinde birer yüklemeleri bulunduğundan şeklen bağımsızdırlar. Ana cümleye zarf olarak katılan kelime gruplarında ki'nin anlam ve fonksiyonlarını; zarf-fiil ekleriyle çekim edatları “yönelme ve ayrılma” gibi hâl ekleri, son çekim edatları gibi kullanılan bazı isimler ve farklı yardımcılar kullanmışlardır (Tulum, 1978, s. 62).

[...-gıl/-gil/-Ø ki ... fiil+ -Ar/-Ur (şahıs eki)]

- *Şâlih dostğa қоşul ve fâcir dostdın üzüл ki fâcir dost seni yaman işka delâlet kıtur ve şâlih dost yahşı yollarını körsetür.* (21a/9-21b/3)

“Günahkâr dost seni kötü işe sevk ettiği, salih dost (ise) doğru yolları gösterdiği için salih dostla beraber ol ve günahkâr dosttan ayrıl.”

[...-gıl/-gil ki ... fiil+ -mas/-mes (şahıs eki)]

- *Yâr-ı muvâfık dost-ı şâdik birle yâr ve dost bolğul ki kiseniñ dostdârı ve piyâleniñ bürâderiniñ beķası bolmas.* (15b/8-16a/2)

“Paranın dostu ve kadeh arkadaşının devamlılığı olmadığı için munasip arkadaş ve sadık dost ile yâr ve dost ol.”

- *Her kim birle olturuş turuş bolmağan bolsa dostlik 'ahd ü peymânın kıлмаğul ki sınaмаған kişiniñ dost tutup bolmas.* (17a/5-8)

“Biriyle vakit geçirmek mümkün değilse dost olma çünkü sınanmayan kişiyi dost tutmak olmaz.”

[...-gıl/-gil ki ... fiil+ -gay/-gey (şahıs eki)]

- *Dostlukğa köp mübâlağa kıлмаğul ki şühlukğa tartğay.* (16a/2-3)

“Dostlukta çok aşırıya gitme çünkü şuhluğa kayar.”

- *Düşmenlikge köp gülüiv kıлмаğul ki fesâd ve fitnege sebep bolğay.* (16a/4-5)

“Fesat ve fitneye sebep olacağı için düşmanlıkta çok taşkınlık etme.”

- *Ton keygil ki fahr ü tekebbürçilikni kitkürgey ne in-ki kibr ü serkeşlikni keltürgey.* (38a/5-7)

“Kıyafet giy ki övünme ve büyüklenmeyi götürsün, kibir ve dik başlılığı (da) getirmesin.”

Ana cümlelerin zarfına “**andağ**” ile işaret edildiği örnekler de bulunur:

- *İki düşmenniñ ortasında a:ndağ sözlegil ki eger ikevleri dost bol-sa ortada şermsār bolmağay sin.* (15b/2-5)

“İki düşmanın arasında öyle konuş ki şayet her ikisi dost olursa (sonra) utanma.”

- *Dostuñı yokluğda andağ yād kılğıl ki {ve} dost tutar sin ki yok-luğında ol-hem seni uşbu tarıqada yād kılğay.* (20a/9-20b/2)

“Dostunu yoklukta öyle yād et ve dost tuttuğun da senin yokluğunda seni böyle yād etsin.”

- *Ṭa‘āmnı a:ndağ yegil ki sin anı yegey sin ne ĩn-ki seni yegey.* (37b/9-38a/1)

“Yemeği öyle ye ki sen onu ye, o seni yemesin.”

[...-gay/-gey ki ... fiil+ -gay/gey (şahıs eki)]

- *Ḥalāyık birle ve Ḥazret-i Ḥālik birle a:ndağ tiriglik ve mu‘āmele kılğay-ki dünyāda melāmet çekmegey ve āḥiretde ‘azāb kör-megey.* (11b/8-12a/2)

“Dünyada sıkıntı çekmeyecek ve ahirette azap görmeyecek şekilde yaratılanlar ve yaratan ile yaşar ve davranır.”

“**Vakit**” kelimesi bazen ana cümlede tek başına zarf fonksiyonunda kullanılmaktadır. Bu durumda yardımcı cümle, bu kelimeyi tarif ve tayin eden bir cümledir ve sıfat hüviyetiyle ana cümleye katılır (Tulum, 1978, s. 79). Envârü’l Hikem’de de bu yapıdaki cümlelere rastlanır. Burada yer alan örneklerde yardımcı cümlelerin yüklemi şart kipinde çekimlenerek zarf daha vurgulu bir hâle getirilmiştir.

- *Vaḳtī-ki birev birle dostlik endişesi köylüñe tüşse avval anıñ aḥlākın ‘azabda turğan vaḳtda sınağıl!* (16b/9-17a/2)

“Biriyle dostluk endişesi gönlüne düştüğünde önce onun ahlakını azap çektiği vakitte sına!”

- *Vaḳtī ki ḥavādiş-i dünyā miḥneti ve meşakkati yüzlense tövbe kılğay sin!* (27b/5-7)

“Dünyanın sıkıntılı ve zorlu hadiseleriyle yüz yüze geldiğinde tövbe et!”

- *Vaḳtī ki esliḥalik kişi bende bolsa şermenderağ bolur.* (33a/8-33b/1)

“Silahlı kişi (âlim), köle olduğunda daha mahcup olur.”

- *Düşmen **vakti ki** hiledin kalsa dostluk silsilesin kamarlatur.* (19b/4-6)

“Düşman hileden vazgeçtiğinde dostluk silsilesini aydınlatır.”

- *Her **vakt ki** birevge devlet yüz keltürse anıñ şehvet ve arzuları aklığa hızmekarlık kıtur.* (22a/1-3)

“Birine mutluluk yüzünü gösterdiğinde onun şehvet ve arzuları aklına hizmetkârlık eder.”

3. *Kerek ki*

Eserde geçen *ki*'li birleşik cümlelerde *ki*'den önce gelen bir “kerek” sözcüğüne rastlanır. Bu tür *ki*'li birleşik cümlelerde “**yardımcı cümle, ana cümle**nin yüklem ismi” durumundadır. Yardımcı cümlelerin yüklemi ise *-gay/-gey* ve *-sa/-se* kipleriyle çekimlenmektedir. Tanım cümlesi olarak değerlendirebileceğimiz bu yapılar da hâlihazırda olan değil, “ideal olan” betimlendiği için genelgeçer ifadeler yerine gereklilik ifadesi kullanıldığını görürüz. *Kerek ki* ile idealize edilen nitelikler daha vurgulu hâle gelmektedir.

Kutadgu Bilig’de de tanımlamalarda gereklilik ifadesinin kullanımı sıklıkla görülür. Ercilasun, Kutadgu Bilig’de geçen “-gu/-gü kerek” ile ilgili şu açıklamayı yapar:

-gu, -gü yalnız başına gereklilik ifade ettiği gibi sık sık arkasına “kerek” kelimesini alarak da aynı işi görür. Esasen *-gu, -gü*’nün gereklilik eki hâlini alması da herhalde “kerek ile kullanılışı ve sonra “kerek” sözünün düşmesi sonucudur. “Kerek” bir taraftan düşerken, bir taraftan da “kerek”li şekiller devam etmiştir (Ercilasun, 1984, s. 150).

eñ aşnu bu işke kiñeşgü kerek

yarağsıznı özdin kemişgü kerek (KB 5649)

“En önce bu işi danışmalı, yararsız özden ayırmalı.”

Envârü'l Hikem’de bu yapıdaki örnekler şöyledir:

[“...**kerek ki** ... fiil+ *-gay/-gey* (şahıs eki)]

- *Kişi **kerek ki** Hüdäy-te’älä’niñ dostları bile şohbet tutğanda öziniñ hâliğa **qarağay** ve ilgerke hâliğa hem **qarağay**.* (20b/9-21a/3)

“Kişi Hüdayteala dostları ile sohbet ettiğinde kendi hâline ve sonraki hâline bakmalı.”

- *Sultān **kerek ki** nefis-perverni merdümğa uluğ kılm<a>**ğay**.* (24b/3-4)

“Sultan, nefesine hizmet eden kişiyi üstün tutmamalıdır.”

Yardımcı cümle yüklemine *-sa/-se* kipiyle çekimlendiği örnekler de yine Kutadgu Bilig’deki *-sa, -se gerek* yapılarını akla getirmektedir.

Kutadgu Bilig’de *-sa, -se* ekinin bazen beyitler boyunca arka arkaya gelerek gereklilik ifade ettiği görülür. Bazen art arda gelen bu *-sa, -se*’li şekiller, önceden geçmiş olan bir *kerek* kelimesine bağlıdır (Ercilasun, 1984, s. 150-151).

ıdı artuğ ödrüm talu er gerek

ögi köhli yetse urunsa yürek (KB 2184)

“Önde gelen, seçkin insanlar gerek; akli gönlü yeten, bağlayan yürek.”

Envârü’l Hikem’de bu yapıdaki örnekler ise şöyledir:

[...kerek ki ... fiil+ -sa/-se (şahıs eki)]

- *‘Âlim gerek ki ‘amelge güşiş kılsa.* (31b/5)
“Âlim, ameli için çaba göstermelidir.”
- *‘Âlim gerek ki vücüd delîlin ve şühüd bürhânın ‘ârifdin isteme-se.* (32b/4-5)
“Âlim, vücut delilini ve tanık kanıtını ariften istememelidir.”

Mensur bir eser olan Envârü’l Hikem’i söz dizimsel açıdan Kutadgu Bilig ile doğrudan ilişkilendirmek uygun olmayacaktır. Kutadgu Bilig’de *-gu, -gü gerek* ve *-sa, -se gerek* olarak kullanılan bu yapılar Envârü’l Hikem’de Farsça söz diziminin etkisiyle *kerek ki -gay, -gey* ve *kerek ki -sa, -se* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak her iki eserin de didaktik bir üslupla yazılmış olduğu ve bu üslubun söz dizimi üzerinde benzer etki yaratmış olduğu açıktır.

Sonuç

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren kullanılan *ki’li* birleşik cümlelerin 16-17. yüzyıllarda Doğu sahasında çeşitli işlevlerle kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Eserde anlatımı somutlaştırmak için benzetme, metafor, karşıtlık-karşılaş-tırma ve kalıp ifade gibi yollar kullanılmıştır. Böylece hem söz dizimi hem de anlam açısından akılda kalıcılığı sağlayan bir metot uygulanmıştır.

Hitap edilen okuyucu kitlesinin tercih edilen anlatım tarzı üzerindeki etkisi, tercih edilen anlatım tarzının ise söz dizimi üzerindeki etkisi görülmektedir.

Tasavvufi-didaktik bir eser olan Envârü’l-Hikem, bir insanda olması gereken vasıfları ve terim tanımlamalarını *ki’li* birleşik cümle yapılarıyla dikkat çekici bir düzende ortaya koymuştur.

Ki'li birleşik cümlelerde yardımcı cümlenin, ana cümlenin yüklem ismi, özne, nesne ve yer tamlayıcısının açıklayıcısı/niteleyicisi olma durumları; ana cümlenin doğrudan yüklem ve zarfı olma durumları örneklendirilmiştir.

Yardımcı cümlenin ana cümlenin doğrudan bir ögesi durumunda olduğu örneklerde söz dizimsel bağlamın kurulmasında tercih edilen kip eklerinin kullanımına dikkat çekilmiştir. Geniş zaman, gelecek zaman şart ve emir kiplerinin anlamsal alt yapısındaki “hâlihazırda olan, olacak olan, olması gereken veya olmak zorunda olan” ifadelerinin tanım-açıklama-öğüt cümlelerindeki kullanımı görülmüştür.

Âlim, sultan, derviş gibi kişiler genelgeçer ifadelerle tanımlanmak yerine didaktik üslubun etkisiyle idealize edilerek tanımlanmıştır. Bu da tanımlama cümlelerinde gereklilik ifadesinin kullanımında etkili olmuş ve *kerek ki'*li yapıları karşımıza çıkarmıştır. Bu bağlamda didaktik bir eser olan Kutadgu Bilig'deki benzer kullanımlara dikkat çekilmiştir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (1959). Çağataycada yardımcı cümleler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C 7, 27-58.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri - fil*. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nalbant, V. (2015). Karahanlı Türkçesinde farklı bir cümle türü: “Kim(se)siz Ol’lu cümleler”, *Türk Bilig*, 2015/29.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin söz dizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk dünyası el kitabı*, C 2 (A-23), Ankara: TKAE.
- Tulum, M. (1978). *Sinanpaşa – Ma’arifetnâme, metin ve kim/ki’li birleşik cümleler üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.

Extended Summary

The subject of this study is the compound sentences with *ki*, in the work named *Envârü'l-Hikem* which is registered at number 11876 in the Library of Manuscripts of the Institute Sciences Abu Reyhan Al-Biruni Şarkşinaslık, Academy of Sciences of Uzbekistan. *Envârü'l-Hikem* consists of a total of 45 leaves and has 9 lines per page. *Talik* was written as prose with writing. There is no information about the author, place and date. To consider the language features and vocabulary, it was determined that the work was written in Eastern Turkish between the 16th-17th centuries and that it belongs to the Post-Classical Period of Chagatai Turkish. The existence of Turkish vocabulary in the work is considerable. Turkish verb preference rather than name stands out: *ayt-*, *bala*, *bar*, *bille*, *bol-*, *bölek*, *ikev*, *karıgan*, *kit-*, *koşul-*, *orun*, *ötker-*, *tart-*, *tégür-til*, *tüzet-*, *uşla-*, *yağşı*, *yavuk*, *yığ-*... In the article, firstly, a brief introduction of the work and language features are given. Afterwards, similes, metaphors, comparisons that made using contrasts and phrases, used in the work are exemplified. In Sufi-didactic work *Envârü'l-Hikem*, term definitions are given such as *sufi*, *zahit*, *pir-i kâmil*, *derviş*, *arif*, *salik*, *fakir*, *melametî*, *civanmert*, *bedbaht ihlas*, *fütüvvet*, *tecrit* etc. All distinctiveness of senses are considered when defining. These semantic differences are transmitted through ratings. The use of compound structures with *ki* is prominent throughout the definition and explanation sentences. There is a common opinion that the combined sentences in Turkish have emerged with the influence of the translation. Relative clause structures borrowed in translations have been formed by using question pronouns such as “kim, kayu, ne” taken from Turkish vocabulary. The fact that the words used in the context of binding is similar to the sentence structure formed in question English pronouns which continues in today’s English shows that this structure is borrowed from one of the Indo-European languages (Hindi, Tocharian, Sogdian). We see the first simple examples of the compound sentences with *ki* in the period of Old Uighur Turkish with the influence of Sanskrit, an Indo-European language. In the texts of Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, Atebetü'l Hakâyik and especially in the Qur’an translations, there is a remarkable increase in the compound sentences with *ki*. The use of these structures continued in Eastern Turkish. The frequency of use of the sentences with *ki* used in the texts (especially in the translation texts) of Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish periods, decreased during the Republic period. The compound sentence with *ki*, consists of a main sentence and auxiliary sentence(s) bearing the original idea. Auxiliary sentence(s); it is the subject, object, indirect object and adverbial complement of the main sentence, or the determining of these elements in the main sentence. In the case of the compound sentence with *ki* structures, the auxiliary sentence is either after the predicate of the main sentence or it is located in the main sentence, whether it is the loading dependent or the descriptor/qualifier of an item. In the compound sentences with *kim/ki* in the *Envârü'l-Hikem*, classification was made according to the situation of the auxiliary sentence(s) in the main sentence. In the first title; examples where the auxiliary sentence(s) is the descriptor/qualifier of one of the elements of the main sentence: 1. The case of the auxiliary sentence(s) being the descriptor of the *predicate name* of the main sentence, 2. The case of the auxiliary sentence(s) being the descriptor of the *subject* of the main sentence, 3. The case of

the auxiliary sentence(s) being the descriptor of the *object* of the main sentence, 4. The case of the auxiliary sentence(s) being the descriptor of the *indirect object* of the main sentence. In the second title; examples where the auxiliary sentence(s) is a direct element of the main sentence: 1. The case of the auxiliary sentence(s) being the direct *predicate name* of the main sentence, 2. The case of the auxiliary sentence(s) being the adverbial complement of the main sentence. In the examples where the auxiliary sentence(s) is a direct element of the main sentence, attention is drawn to the preferred modal suffixes. The use of the expressions in the semantic substructure of the present tense, future tense and imperative modes in the definition-explanation-advice sentences have been seen. In the third title, in the definition and explanation sentences, as a result of the use of the expression of necessity, *kerek ki* structure is the another issue adressed. In the compound sentences with *ki* in the work, a *kerek* word precedes *ki* is encountered. In such the compound sentences with *ki*, “auxiliary sentence is the predicate name of the main sentence”. The predicate of the auxiliary sentence is conjugated with *-gay/-gey* and *-sa/-se* modes. In these structures, which can be considered as definition sentences, we see that necessity is used instead of general expressions because they are described the ideal, not the present one. People who are the “scholar, sultan, dervish” are defined by idealized under the influence of didactic style instead of being defined in general terms. This has been effective in the use of the expression of necessity in the definition sentences, and has revealed the structures of *kerek ki*. Similar uses in Kutadgu Bilig, a didactic work, were pointed out. As a result, it has been shown that the style of expression which is directly related to the audience addressed also affects the formation of sentences. In the fiction of the text, both in the definition of terms and in the expression of the requirements, the systematics of *kim/ki* compound sentences are felt from the beginning to the end and this is the stylistic feature of the text. In a sense, harmony is ensured by parallel sentences and a method that facilitates learning with semantic features is applied.

